

Աղբքսանդր և այլք իրենց հետ, որ ժամանակը և կառավարութիւնն իրենց օգնական զանեւով, բոլորովին ուղեցին կերպարանափոխ ընել կովկասու Հայերը: Առաջինները տալարան մը բացին ի Տփղիս, նոր և ընտիր տառերով, և բաց ի զանազան զրգերէն՝ զոր կը խոստանային տալ հայերէն լեզուով, կը հրատարակէին նաև լրագիր մը կոչուելի աշխարհիկ Հայոց, հմուտ և հետաքննական նիւթերով և թարգմանութեամբ: Ասոր վրայ զիստոր աշխատողն էր՝ Մարկոս Աղաբէգեան զմիւսնացի, իրեն զործակից յանձնաւոր՝ այլևայլ անձինք և եւրոպական յառաջադէմ ազգաց սովորութեամբ. յորագրին կը տպագրուէին զրամական հասուցմունք թէ՛ սկզբնական զրուածոց և թէ թարգմանութեանց համար:

Իրաւ է որ Աղաբէգեանէն յառաջ կը հրատարակուէին ի Տփղիս կովկաս և Արաբատ լրագիրք, որոնք որչափ ալ ունէին իրենց յարը՝ բայց ժամանակը յառաջ դադարէր, և պահանջը առաւելագոյն: Այս պահանջը լեցուց ատենին Կռանկի ամսական թիւ և իրեն մեծագոյն արդիւնքը այն եղաւ՝ որ ճամբայ բացաւ ընտիր հրատարակութեանց. ինչպէս են՝ Փորձ, Մշակ, Արձագանք, Նոր-Պար, Մոռք, Ալքիէր, Տարագ, Լուսա, Ազգագրական հանդես, և ուրիշ ամսօրեայ և կիսամեայ զրքեր և օրագրեր, յորոց բազումք յայտարարուին զոսկի թիւերով:

Բաց ի օրագիրներէն՝ յիշատակութեան արժանի և Հրատարակչական կոչուած ընկե-րաշինան որ հարիւրէ աւելի հրատարակութիւններ և ուրիշ պատուական երկասիրութիւնք ի լոյս բնծայած է:

Երևան, Դուռի, Աղբքսանդրապոլ և ուրիշ քաղաքաց մէջ ալ հաստատուած են ազգային այլևայլ տպարաններ: Մեզի ուրիշ բան չի մնար՝ բայց եթէ յաշուութիւն մաղթել ամենաւն:

Շարայարեկի



ՀԵՏԱԶՕՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԳԻՏԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Շար. տես. յէջ 18)

— 188 —

ԻՐԱՆԵԱՆ ծագումն ունի նոյնպէս վահագն, որ թերեւ Հայոց ամենէն աւելի բռնիկ ազգային եւ ժողովրդական շատուածն է: Արդէն Վինդիշման եւ մասնաւորապէս Լազարոյ նոյն կը համարին զայն՝ իրանեան յաղթութեան զից կամ ոգւոյն՝ վերելթաւ գնայի հետ: Ազաթանգեղոսի² մէջ վահագն* կը կոչուի այն շատուածն, որ Հայոց աշխարհին պաշտպան են խնամակալ երեք շատուածներուն մէջ երրորդ տեղը կը բռնէ: Բաց աստի՛ յիշեալ զրոց մէջ³ երկու անգամ կը զտնենք ամականաբար զործածուած « վահէ վահեան մահեան »: ասպա ուրեմն վահագնի հետ ունինք նաեւ վահեկվահեկ անուան ձեւը, որ գուցէ՛ վահեկնագեղի բրած ենթապրութեան համեմատ՝ իբր սպանդարամետական տօնից կամ զինեւրոպաց ձայնարկութիւն մ'է:

1. Armen. Studien, S. 141. Հմմտ. մահաւանդ, H. Hübschmann, armenische Grammatik I, S. 75 ff. und die Ausführungen S. 77.

2. Ազաթանգեղոս. Վենետ. 1835, էջ 403 եւ 603.

3. Անշ. յէջ 602 եւ 603.

* Բանասիրաց մէջ այլ եւ այլ կարծիք կամ վահագն անուամ ստուգաբանութեամբ մասին. ոմանք կը համարին զայն կազմուած՝ սամկըիտ վահ (Vah) արմատէն, որ կը մշամակէ քերել, քերող, եւ ազնի (agzi) գոյականէն, որ հուր կը մշամակէ. ապա ուրեմն վահագն է քերող-հող կամ հրաբուր (Հմմտ. Ազաթանգեղոս եւ այլմ, Բ. Բարսեղ Վ. Մարգրետեանի, որ իւր կարծիքը հիւսմունքի վկայութեամբ կը հաստատուէ. տ. Burnof, Dictionnaire Sanscr. - Français, Paris, 1869, p. 8, 573)։ Իսկ այլք ուրիշ կերպով կը մեկնեն զայն. Ոոյմ կը համարին արեւական Bähag (որ կը կարդացուի Վահագ. Եփ - Վ) բառիմ հետ, եւ կը մշամակէ բաշխող (ի՞նչ բանի...): Եւ կամ, կազմուած է կըրսն Bha կամ Bäh (վահ) արմատէն, որ կը մշամակէ բոց, աստղ. եւ agzi բառէն՝ որ կը մշամակէ հուր. աստի՛ վահագն կը լինի բոց հող, հուր բոց (Վ. Վ. Նազարեթ. Հայ զիջաբանութիւն). այս վերջին մեկնութիւնս զրեթէ Ոոյմ է վերոյիշեալ մեկնութեամբ հետ:

եւ կամ համառոտութիւն մի, ինչպէս է՝ օրինակ Գնձ հարսանեաց զից յունարէն Կրիստոսն Կրմենաւոցի եւ այլն: Կր գոնենք Ազատանգեղոսի մէջ (էջ 602) հետեւեալ տեղեկութիւնքը. « Էւ իբրեւ եկն եհան ի սահմանն Հայոց, լուա Գրիգորիոս՝ թէ վահէ վահեան մեհեանն մնացեալ է յերկրին Տարոնոյ, մեհեանն միծագանձ, լի ոսկով եւ արծաթով, եւ բազում նուէրք մեծամեծ թագաւորաց ձօնեալ անդ, ութերորդ պաշտօն հռչակեալ, անուանեալն միշտպաքաղն վահանի՝, յաշտից տեղիք թագաւորացն Հայոց մեծաց, ի սնարս լերինն Գարեբեայ ի վերայ գետոյն Եփրատայ, որ հանդէպ հայի ի մեծ լեռանն Տարոնոյ, որ եւ անուանեալ ըստ յաճախապաշտման տեղեացն Յաշտիւտ: Զի յայնժամ եւս զեւ շէն կային երեք բազինքն ի նմա: Առաջին՝ մեհեանն վահէվահեան. երկրորդ՝ Ոսկեմօր ոսկեմօրն զիցն, եւ բազինն իսկ յայս անուանեալ՝ Ոսկիահատ Ոսկիամօր զիցն. եւ երրորդ՝ մեհեանն անուանեալ Ատրկան զից, սենեակ վահանի կարգացեալ ըստ յունականին, որ է ինքն Ափրադիւտէս² »:

Տարալոյս չի կայ՝ թէ Ազատանգեղոսի տառն այն տեղեկութիւնքն բոլորովին պայծառ եւ բացայայտ չեն. զի նախ եւ առաջ մի միայն մեհեան կը յիշէ, յետոյ մէջ կը բերէ երեք բազիններ. վերջը առանձին նշկարագրութեան մէջ երեք մեհեան կը հանդէս, եւ երկրորդ յիշելու միջոց՝ յայտնապէս կը զանազանէ հեղինակն մեհեան եւ բազին* բառերը: Յոյնն կը թարգմանէ. տո՛ւտ տօ լեթօն շէ. քերիստիքեն, քերիստիքեն:

1. Յուն. εὐφημοτάτου θρακοντοπνικτου Ἡρακλέους.

2. Յոյն. ևէլ § 140. καὶ ὁ τρίτος βωμός ἀστέρος θεῶν καὶ τῶν Ἡρακλέους ἐλέγετο κληθείς՝ κατὰ δὲ τοὺς Ἑλληνας Ἀφροδίτης. Ըստ հայ բնագրին պէտք էր « սենեակ վահանի » բառերը թարգմանել յունարէն աստի՝ Ἡρακλέους իսկ « ըստ յունականին » բացատրութիւնը պէտք էր յաշտիք իստիքին հետ միացնել (հայ բնագրին մէջ), ըստ յունարէն թարգմանութեան:

* Մեհեան եւ բազին բառերով մեհմոթիւմը եւ ստոկարաթոթիւմը տես մի եւ Մ. Էմիլի գրութիւնը, Recherches sur le paganisme arménien, Paris, 1864, p. 48-49.

բո՛ւս ևն ճատք էջօն¹. սակայն նա այսպիսի բացատրող յաւելումներ յանախ կ'ընէ իրեն թարգմանութեան մէջ: Փառաւոր կ'որոշէ այս խնդիրը յաջորդ խօսքերով (Գ, ԺԴ). « Ի ձեռաց մեծին Գրիգորի, յաւարս յորում կործանեաց զբազինն մեհեանիցն Հերակլեայ՝ այս ինքն վահանի, որում տեղոյ Աշտիւտն կարգացեալ... »: Այս խօսքերու մէջ յայտնապէս կը տեսնուի բազմութիւն մի՝ ոչ միայն բա.

1. Ազատանգեղոս, նոր հրատ. Լազարի (Abb. d. hist. phil. Cl. d. G. d. W. z. Göttingen 1889 XXXV. 1) էջ 71, 80. Նշանակէ զարձեալ (էջ 71, 46), քոսիցործեալ ձեռն ծածոս սեծաստոս տօն Եփրատնոս Թրակոնտոս Կրակլեոս իստիքին մէջ՝ բացայայտի յաւելումս մէջ ծածոս բառն, ինչպէս այս տեղ տօնո տօն Եթօն բառերն: Յոյնն մեհեանն եւ բազին բառերը մօրօքնակ չի թարգմաներ եւ ինքն իրեն համայն չէ: Երբեմն մեհեանը կը թարգմանէ լեթօն.

էջ 452. Առանտական ի մեհեանն.

453. ի զուռն մեհեանն.

455. մեհեան անուանեալ Եփրատի վերայ.

457. ի մեծ եւ ի բուն մեհեանն Հայոց թագաւորացն.

457. զանձն երկրոսն մեհեանն.

459. ի Մհական մեհեանն.

Մերթ եւս ծածոս բառով կը թարգմանէ զայն.

457. ի տեղիս պաշտամանիս Առանտական մեհեանն.

457. զանձնական մեհեանն.

469. Վահէվահեան մեհեանն.

469. մեհեանն մեծագանձ.

469. երրորդ մեհեանն.

470. յաղթման մեհեանն.

470. ի... տեղիս մեհեանն.

Սովորաբար Բ-ճիւղ կը թարգմանէ Բառ.

452. աւերի սոգ ըզբազինն Առանտական զիստ.

457. զբազինն եւս զիստ Առանտական.

469. երեք բազինքն.

470. ի յայս բազինն թագաւորս.

471. զմեհեանն բազինքն.

65, 27. εἰς τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν.

65, 81. εἰς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ.

66, 70. ἱερὸν λαοκοδόξων θεομόνων.

67, 86. ἐν τοῖς μεγαλοῖς ἱεροῖς τῆς Ἀρμενίας.

67, 95. τοὺς δὲ θησαυροὺς ἀμφοτέρων τῶν ἱερῶν.

68, 16. ἐν τῷ ἱερῷ Ἡρακλίου.

67, 87. ἐν τοῖς τόποις τῶν σεβασμιῶτων, θποῦ ἦν ὁ θωμός τῆς Ἀρτέμιδος.

67, 94. τὸν τῆς Ἀδῆης θωμόν.

71, 44. Οὐδανήος θωμός.

71, 44. θωμός πλουσιώτατος.

72, 82. ὁ τρίτος θωμός.

71, 88. κατ' ἐναντίον τῶν θωμῶν.

72, 89. ἐνθα οἱ θωμοί.

Թարգման Բառ.

65, 19. καταστρέφει τὸν ἕκαστος θωμόν τῆς Ἀρτέμιδος.

67, 83. τὸν θωμόν Ἡρόνου.

71, 80. τρεῖς θωμοὺς.

71, 85. ἐν τοῖς καταλειφθεῖσιν θωμοῖς τούτοις.

72, 68. τοὺς θωμοὺς.

գիններու, այլ եւ մեհեաններու։ Սակայն կարելի է դիւրաւ դուրս ելնել այդ հակա-սուլթանաց միջէն, եթէ ենթադրենք՝ թէ մեհեանին ամբողջ շէնքն բաժանուած էր երեք առանձին խորշերու կամ սենեկաց։ միջին շէնքն վահագնի բաղկինն էր, իսկ երկու կողմնակի խորշերն՝ երկու դիցուհեաց պաշտամանց նըստիւած էին։ Այս կերպով կարելի է մեկնել, թէ Ասողկան նուիրուած խորշն՝ կը չուած լինի միանգամայն սենեակ վահագնի։ Վահագնի մասին՝ տեղեկութեանց աւելի առատ աղբիւրներ ունինք։ որովհետեւ Ալաթանգիդունէ զատ՝ Մոյսէս խորենացին եւս կարեւոր ծանօթութիւններ կու տայ մեզ նորա նկատմամբ։ Մոյսէս պահմալի բերք եւ փառաւորեր է այդ աստուածը։ որդի է նա իրեն հնարած Տիգրան առաջնոյն, որուն եղբարք են Բաբ եւ Տիրան։ Բնականաբար արժէք չունի այդ ազգաբանութիւնն, ինչպէս նա եւ վահագնի մասին աւանդուած երդին այն ծառայօթ փոքր պատարակին։ (Մ. Խոր. Ա. 1Ա). « Վահագն, զորմէ ասեն աստապիւրը.

Երկնէր երկին, (երկնէր) եւ երկիր,
Երկնէր եւ ծիրանի ծով.
Երկն ի ծովուն ունէր գկարմրիկ եղեգնիկն.
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր.
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր.
Նա հուր հեր ունէր,
Բոց ունէր մուրուս,
Եւ ալիւնքն էին արեգակունք*։

« Չայս երդելով ոմանց բամբառաք**», լուար իսկ ականջօք մերովը։ Յետ որոյ եւ ընդ վիշապաց՝ ասէին յերգն՝ կուուր նմա եւ յաղթել, եւ կարի իմն նմանազոյն գէրեակեայ նահատակութեանցն նմա երգէին։ Այլ ասէին զառ եւ աստուածացեալ. եւ անդ յաշխարհին վրաց զորաւ յափ հասակի կանգնեալ պառտէին զոհիւք. եւ սորա են զարմը վահագնիք »։ Վահագն ամէն բանն առաջ օձերու սպանիչ է. եւ « Անոյ ճաղրն վիշապաց՝ », պէտք է որ նախնաբար նորա աստապելին հետ վերաբերութիւն ունեցած լինի***։ Վաղ իսկ արդէն հռչակուած է նա Գողթան դիւցազնական երգերուն մէջ, որ ապա անշքանաւ լով եղեր է Մարաց գլխոյ՝ զոր գերի տարաւ Տիգրան. նմանապէս նորա ամուսինն Ստգա-

Բայց երբեմն այլ կը թարգմանէ Եթով.
453. դի եւ անդ զառ 66, 68. Իνα xάxεl τών
նուսեկոցն դուստ 66, 68. Իνα xάxεl τών
տուածոցն զառքինս կոր- 66, 68. Իνα xάxεl τών
ծանեցոյն. 66, 68. Իνα xάxεl τών
471. եւ ոչ կարողին 72, 69. օύκ ἵσχυσαν
զգուրս բազմացն դատելու 72, 69. օύκ ἵσχυσαν
զգուրս բազմացն դատելու 72, 69. օύκ ἵσχυσαν

նոյն իսկ Աստուածաշնչի լեզուին կամ Ռե-րուլթան մէջ՝ մեհեանին նշանակէ հաստաբար-պէս թէ կուր եւս գիշ տաճար, եւ թէ կուրք կամ փորձ կուր քան, (այսպէս Հիւրշման. Arm. Gram. I. S. 194. մեհեան). նմանապէս բազին բառն այլ միայն սեղան չի նշանակեր, ինչպէս ցուցուեցաւ այս զլիսաւորապէս՝ մեր բերած վերոյիշեալ վկայութեանց վերջին օրինակներէն։ Ն. Թովմասեայ շատ իրաւացի կերպով յաւանք կը թարգմանէ զայն (օրինակ իմն, էջ 108 = 452, 151 = 457, 162 = 469). « եւ բազինն իսկ յայտ անուանեալ Ոսկիճատ Ոսկիմոր ղիցն », եւ այլն՝ « οὐμυλαετο », պատկեր կամ դրօշմալ, որովհետեւ նոյն բառն թուի նշանակել միանգամայն սեղանը՝ հանդերձ իրեն վերայ գտնուած պատկերով կամ արձանով։ Սակայն մեր վերը բերած վկայութեան մէջ, յորում պատմագիրն այնքան էլ ղիւր եւ խնամով կը զատագանէ մեհեանն եւ բազինն բառերը, հարկ է որ այդ երկու բառքն իրենց յատուկ տարբեր նշանակութիւն մ'աւանդեն։

* Նախըրոմացոյ օրինակիմ մէջ մի քանի մամր տարբերութիւնք կամ այս երգիս.

« Երկնէր երկին, Կրկնէր երկիր,
Երկն եւ ծիրանի ծով.
Երկն ի ծովուն ունէր եւ զկարմրիկն եղեգնիկ.
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր.
Եւ ի բոցոյն վազէր խաբառալ պատանեկիկ... »։
** Այդ մուգաբարմի մշամակութեամ մասիմ հիմա. 2. 804. Վ. Գաթրնիմի « Պատմութիւն Հայոց մասեանաբանութեան » տետրակը, էջ 30, եւ Մ. Եմինի վերոյիշեալ գրութեան 42 իջին 10 ծանօթութիւնը։

1. Խորենացի. Ա. 1Ա.

*** Վահագնի մասիմ ուրիշ առասպել մ'այլ կ'աւանդուի, զոր կը յիշէ Ամմիսա Շիրակացիմ իւր Յաղագր երկի գրութեամ մէջ (հրատ. Գատկանիանի, Պետերբուրգ, 1877, էջ 48). « Յաղագր կաթիմ ծրոյ », « Գարմալ մամր յառաջնոցմ Հայոց ասացիմ, թէ ի խիտ ծնեցարմի Վահագն՝ մարմին Հայոց՝ գողացաւ զայրիմ Բաղշմայ Ասորեստամեայց մարմնոյմ. զոր եւ միք սովորեցաք քմախօսութեամբ Յաղագրի հետ ամուսնել »։

հակ՝ որ մերկածին օձ կամ վիշապ էր՝ փոխա-
կերպուելով եղաւ Մարաց Ատախազն թա-
զաւորն: Մովսիսի Բ զորց ութերորդ կարեւոր
զվիւյն մէջ, յորում արշակունի թագաւորաց
հաստատած ազնուականութեան գասակարգու-
թիւնը կը նկարագրէ, կը յիշատակուին նա
եւ « որդիքն վահագնի » կամ « վահա-
նիք », որոնք վահագնի քրմութիւնը կը ստա-
նան եւ առաջին նախարարութեանց կարգը կը
դասուին:

Թէ՛ հայ ժողովուրդն որպիսի՝ յամառու-
թեամբ յարեալ էր վահագնի, կը ցուցնէ
մեզ Մովսիսի ստուգիւ արժանահաւատ պատ-
մութիւնն. վասն զի մինչև իրեն ժամանակ-
ները, որ է՝ քրիստոնէութեան եօթներորդ
կամ ութերորդ դարուն մէջ, կ'երգուի եղբր
նոյն հեթանոս չատուծոյն ծննդեան վերայ
շինուած երգն: Գաւայի է՝ որ պատմադիրն
միայն նոյն զից ծնունդը նկարագրող երգին
հարազատ բնագիրը աւանդեր է մեզ, եւ
հազիւ թէ անցողակի կը յիշէ վիշապաց դէմ
բռնած կռիւներուն երգը, որոց պատմաւա-
րուէր է նա վիշապաբար: Սակայն նորա
յատուկ բնագրայ բնաւորութիւնն կամ պաշ-
տօնն, որ արդէն պայծառ կերպով կը ճանշ-
ցուի ծննդեան առասպելին մէջ, աւելի ուշ
ժամանակ բոլորովին յայտնի կը լինի: Վա-
հագն կը ներկայանայ յիրաւի որսի եւ յաղթու-
թեան զիւր: Արդէն Գուտշմիլ՝ հաւաքեր է Ս-
Աթմանագինեայ — վահագնի իրականց յայտը-
ղին* — վարուց նշանաւոր կէտերը, որոնք

յայտնապէս կը ցուցնեն զիւրը իբրտ պաշտ-
պան անտառի երէոց եւ որսորդութեան: Գե-
ղեցիկ զրոյցն եղնիկին՝ որ կ'ընկերէր սրբոյն,
եւ նորա տօնախմբութեան օրը յօժարակամ
եղնորթ մի կը նուիրէր իրեն իբր ողջակէզ,
յայտնի կը ցուցնէ՝ թէ հին հեթանոսական
տարադրութիւն մ'էր այն՝ քրիստոնէայ հան-
դերձի ներքեւ:

Հարկ է յիշատակել նա եւ Տիւր զիւր,
զոր օմանք նոյն համարեր են Տիւրի* հետ,
որ Պարսից մէջ փայլածո իշուած Աղարակն
է¹: Սորա մասին ունինք մենք Ազատան,
գեղոսի կարեւոր՝ բայց նայնչափ եւս միջին՝
տեղեկութիւնը, զոր ես ամբողջովին կը դնեմ
այս տեղ³. « Այն ժամանակ թագաւորն ինք-

րադրութեամբ. եւ թողեալ զորթմ իւր՝ գնայ խա-
ղաղութեամբ ի տեղի իւր. եւ ծախի որթմ ի փառ
Աստուծոյ եւ ի պատիւ սրբոց վկայից » . (հմմտ.
Հ. Մ. Վ. Ագեթ. Լեւկատուր վառ որդի, հատ. Դ,
ծառթ. յէջ 358-359): Ինչպէս յայտնի է, այս տեղ
եղեկը այլաբանմամբ բնութեւն է, եւ պէտք է այնու
ինմայլ գուցէ ազնուագոյ շահեղա տիկնիւնը, որ
Սրբոյն աղօթիւք դարձաւ հեթանոսութենէ ի քրիս-
տոնէութեամբ, եւ իրեն ջերմ պաշտօնամասիրութեամբ
առ սուրբմ՝ իւր բոլոր կենցած մէջ ամէն տարի
սրբոյն մասնատակութեամբ օրը՝ վկայաբանք կ'ընթար-
նէ շատ բնծանր եւ մուշմուշ կը տամբ: Գեղե-
ցիկ կերպով կը պարզէ եւ փաստեղծով կ'ապացու-
ցամէ զայս է. բարսեղ Մարգինեան, հերքելով
Գուշմիլի կարծիքը, իւր Աշխատանքագրութեան
միասիրութեամբ մէջ (յէջ 215-218):

* Այն զիւրը կը հասնմաստի ճումաց չերմէս եւ
Աղորմ զից միանգամայն. Գիտաց եւ Սկանդի-
նաւեանց մէջ՝ Տէր կամ Տէր (Tyr) պատերազմի
ոգի է, ինչպէս եւ Տէ՛ ճրիգոմաց. մեր լեզուի մէջ
այլ տէր՝ ոյժ, պնդութիւն, քաջութիւն մշամակն
(հմմտ. Հ. Ղևոնդ Վ. Ալիշամի հմուտ զիւրը Հէ՛ն
հաւաքը Հայոց, յէջ 288-292): Սոյն գրքի մէջ կը
յիշուի, թէ « Գործոց առաքելոց սրբազան զորց
մէջ այլ ուր յիշուի չերմէս, (որում միանցուցիմ
հեթանոսք գաղաքեայն Պաղոս՝ ճարտարախօսու-
թեամբ համար), մեր ձեռագրաց ոմանց լուսանց
քը գրուած է Տէր զիւր:

1. Հմմտ. Hübschmann, arm. Gramm. I, S.
89, № 1, որ այդ աստուածը երկբայութեամբ
միայն կը համարուին Տիւր զիւր հետ. ինչպէս
նա եւ Լագարդ, arm. Stud. S. 152. Ընդ հա-
կաւակն՝ Աշխատանքագրութեան պատմութիւնն, էջ
159, եւ Justi, Iranisches Namenbuch S. 325.

2. « Հաւատարապէս թէ յունարեւին եւ թէ
հայերեւին մէջ ամենին աւելի խանդաւորաւ
տեղերէն մին է » . Lagarde, ges. Abh. S. 294.

3. Ագաթ. ձԸ. « Ապա ինքն իսկ թագաւորն
խաղայր ամենայն զօրքն հանդերձ Է վաղար-
շապատ քաղաքէ՛ երթալ Սյուրաւան քաղաք,
աւելել անդ դաւադինն Անահատակն զիցն: Եւ

1. Kl. Schr. III. S. 414.

* Այս առասպելայօղ պատմութիւնը, զոր թուի
հաստատուի մա եւ գրութեանս յարգելի հեղինակն,
Սիմ. Մեսափրատեայ աւանդած ամհիմն գրուցի
մի թիւրիմացութեամբ արդիւնք է: Յիշեալ պատ-
մագիրն իւր մօր վկայաբանութեամբ մէջ ըստ Սու-
րիոսիան օրինակի, կ'աւանդէ մոյթ զորոցը հետե-
ւեալ կերպով. « Իրրիւ սերնեցաւ (Ս. Աթմագիծէս)
ի վամսմ, բնդ առաջ ի մմա եղմ, եւ նրկիր ետագ
առաջի ոսիր մորա. եւ առ ցմա սուրբմ. ճրկեցաւ
յիղաքոց, ամա զրկեցցին եւ յիմէմ ի դարմամո-
ղէ՛ր... այլ լցի գաւակ քո բմեայաբերել գծմունդս
իւր ի յիշատակ իմ, որպէս զի ք փառս Աստուծոյ
ծախեցին: Իսկ եղմ լայով ամկաւ առ ոտս մորա, եւ
սուրբ վկայն կնքեալ ի վերայ մորա՝ առ. ն'ըթ
խաղաղութեամբ: ... Իսկ եղմ գայ ի յիշատակի
սրբոց վկայիցմ՝ մատուցամելով Աստուծոյ զօրթմ.
եւ յորժամ բմթեմունմ գաւեստարամմ սուրբ, մա-
տուցամէ գայն ի տես ամնեցունմ, եւ արօթէ ծըմ-

նին բոլոր բանակին հետ ելաւ վաղարշապատ քաղաքէն՝ Արտաշատ քաղաքը երթալու համար, որպէս զի կործանէ այն տեղ գտնուած Անահիտ դիցունւոյն բաղնիքները: Եւ Երազմայն* կոչուած տեղը, նախ եւ առաջ հանդիպեցաւ (հասարակաց) ճանապարհին վերայ՝ երազները դիտող եւ երազները մերկող պաշտաման տեղերուն Տիրի շատուծոյն, որ քրմաց դիտութեան դպիրն է, եւ կը կոչուի Որմզդի գրազրին դիւան, պերճախօտութեան ուսման տաճար: Յոյն արդէն իսկ խանկարուած լինակի մէջ կը գտնէ բաւերը, ինչպէս յայտնի է Թարգմանութեան § 128. « Έπορεύθη μετὰ τοῦ στρατεύματος ἀπὸ Οὐδαλεροκτιστην τῆς πόλεως εἰς τὴν Ἀρταξερξοκτιστην, ὅστε καταστρέψαι τὸν ἐκεῖσε ὅμιον τῆς Ἀρτέμιδος ἐν τοῖς λεγομένοις τόποις ὄνειρομούσις. ἀπιοῦσι δὲ αὐτοὶ ὁπλήντησε τόπος προσαγορευόμενος ὄνειροπόλων, ὄνειροδοεικτὴν σέβασμα δαίμονος Γραμματέων καὶ γυνώσις ἱερέων. Τρίδης ἐκέκλητο ὁνομας Ἀπόλλωνος: χαρτοουλαρίων Διδὸς διδασχῆς εὐμαδίητος (ἀδελφῆρβιν εὐμαδίητος) ἱερέων ». Սոյն օրինակս, որ շատ տեղ կը տարբերի արդէն հայերէնէն, « եւ որ... կարգայր » պարբերութիւնը անմիջապէս նախորդ « Անահական դիցն » բառերուն հետ կարգացած լինելով (առանց ուշ դնելու կէտին), հետեւաբար Թարգմանութեան մէջ միացուցեր է զանոնք. այսու աշխարհագրական

որ յերգագոյն տեղին անուանեալ կարգայր, նախ դիպեալ է ճանապարհի երազացոյց երազը՝ ընդհան պաշտաման Տիրի դից դպրի գիտութեան (գիտութեան) քրմացն, անուանեալ դիւան գրչի Որմզդի ուսման ճարտարութեան մեհեան »:

* Բանասէր ոսմ (Ս. Վ. Ն. իւր Հայ Գեղեթաթիւն գրուածքի մէջ) բողոքովն Ոորոքիմակ սեկութիւնն սի կու տայ այդ Երազացոյց եւ յաշողը հազարով բաղդուած բառերուն: Նա այդ իրազը կը մատարի զանդիկ աչեք բառը՝ որ Աստուծոյ սեփական մակդիր է, կ'ըսէ, եւ կը ծշանայէ հաւր, փայլակ, կայծակ եւ այլն, եւ յետադարձամբ վանկի տնիւր է երազ: Բռնագրօս սեկմութիւն մ'է այդ, քանի որ Ազաթմագեղոսի քերուած վկայութեամբ մէջ՝ առանց այդ սեկմութեան դիմելով՝ կը ճակըցուի այդ բառերն իրենց թնիկ իմաստով, այս իմքով է՝ դիմելով մեկեղ բառի երազող, գուշակութեան եւ պատգամներու, որ կ'ընծայուի Տիրի ընց, ինչպէս հասկըցն քն ազգային բանասէրք: Կմտմ. 2. 8. Տաշեանի հմուտ գիրքը Ազաթմագեղոս, Վիեննա, 1891, էջ 64, ծանօթ:

վրիպակ մի գործեր է Թարգմանիչն: Որովհետեւ, ինչպէս շատ արդարացի կերպով դիտողութիւն կ'ընէ Ն. Թովմասէր իւր խաւերէն Թարգմանութեան մէջ (էջ 147), « Արտաշէս Բ՝ կառուցած Ապողոնի մեհեանն՝ Արտաշատ քաղաքէն դուրս կը գտնուէր, վաղարշապատ տանող ճանապարհին մօտ. մինչդեռ Անահայ մեհեանն նոյն իսկ քաղաքին մէջ կը գտնուէր »: Այս բանս իրօք կը հաստատուի Մովսիսի պատմութեանէն (Բ, ԽԲ), ուր կը յիշատակէ Արտեմիսեայ մեհեանին շինութիւնը՝ Արտաշատ քաղաքին մէջ՝ Արտաշէս (Բ) Թագաւորն, եւ յետոյ կը յաւելու. « Բայց զԱպողոնի զպատկերն արաւոքոյ քաղաքին կանգնէ հուպի ճանապարհն » (հասարակաց): Ճիշդ այսոր կը համաձայնի նաեւ Ազաթմագեղոս. Թագաւորն կը ձգէ իւր բնակավայրը՝ Վաղարշապատ՝ յԱրտաշատ երթալու համար. ճանապարհին վերայ կը պատահի նա Տիրի պատգամաւորացոյ յերազմայն. ապա ուրեմն այս տեղս կը գրանուէր ընդ մէջ կայինեպոյսոյ եւ Արտաշատ: Այդ պատմութեան շարունակութիւնն կը հաստատուէ նաեւ եւ զայս. որովհետեւ կը պատմուի այն տեղ, թէ պատգամախօս դից պաշտօնեայք փախչելով՝ Անահայ մեհեանը ապաւինեցան. ապա ուրեմն զպէս ի Արտաշատ՝ եւ քաղաքեան, որպէս զի դիցունւոյն քրմաց հետ միանալով՝ պատերազմի շարունակէին ընդդէմ թրիստոնեայ բանակին »: Աստի կ'հետեւի, թէ « եւ որ... կարգայր » բառերն յաշողաց հետ պէտք են կապուիլ, ինչպէս կ'ընէ խաւիացի Թարգմանիչն, մինչդեռ Լանդաւա վրիպակաւ կը միացնէ զանոնք նախորդ խօսքին հետ: Սակայն շատ հաւանական է թէ այս բառերս փոփոխուէր են իրենց նախկին դիրքէն, որովհետեւ հայ բնագիրն շատ խրթին է ներկայ լինակին մէջ: Գունարեանին Երեւն անունն պարզաբար հայերէն Տրի դիցին ընդօրինակութիւն մ'է, ինչպէս կ'ենթադրէ Լազարը (Ազաթմագեղոս էջ 139). ապա ուրեմն յոյն սեռական Տրի ձեւը տեսեր է նախնաբար, եւ ոչ թէ Տիրի դից: Պատգամախօս շատուծոյն պաշտպանութեան ներքեւ հաստատուած իմաստադրական պարոքի մասին՝ գտնուելով բաւական բազմա-

թիւ եւ ծանրակշիւ վկայութիւնք, յայտ է՝
թէ հեղինակն (Ալգարժանգեդոսի գրոց) պէտք է
լինէր այն խորհրդոց հմուտ անձ մի, թերեւս
նոյն ժամանակի բուրմ մի։ Ինչպէս գիտենք,
Ս. Գրիգորի վարքն զրուեցաւ նորա ժամա-
նակակից ուսեալ անձէ մի. հարկ է դիտել
նա եւ, թէ փոխանակ Հայաստանի մէջ ժա-
մանակաւ գործածուած Արամազդ ձեւին, այս
տեղ կը հանդիպինք միշտ սասանեան՝ Որ-
միգդ ձեւին, « քրիշ Որմիգդի »։ Աստի կա-
րելի է հետեւցնել, թէ հեթանոս դիցարանն
նարտասանից պարոնն՝ միացած Երազմանի
պատգամաւորոցն հետ՝ զրեթէ բոլորովին նոր
եւ վերջին ժամանակաց հաստատութիւն մ'էր,
թերեւս Գ. զարուն ուսանեան տիրապետու-
թեան ժամանակ հաստատուած ։

Վերջապէս շատ ներքին եւ անձուկ կեր-
պով հայ ժողովրդեան կրօնական զգացման
հետ կապուած է՝ իրանէն բերուած Անահի-
տա դիցունոյն պաշտօնն, զոր Հայք « Ա-
նահիտ տիկին » կը կոչեն, "Ανὰ τὴν δέο-
ποιον. Բնականաբար չենք կարող ընդարձա-
կօրէն քննել եւ հետազօտել՝ թէ ի՞նչ կեր-
պով կազմուեցաւ սոյն դիցունոյն յատուկ
հայկական պաշտօնն. սակայն հաստատապէս
ցոյցուած է, թէ բարեւական դադափարաց
ազգեցութեան ներքեւ՝ արեւմտեան նահան-
գաց մէջ՝ շատ մեծ կերպարանափոխութիւններ
կրեր է սոյն դիցունոյն նախնական բնիկ
պաշտօնն¹. Եւ յիշատի Հայոց մէջ պաշտուած
աստուածուհին օտար զանազան սարերաց
բազմապատիկ խառնուրդ մի ցոյց կու տայ ։
Նորա գլխաւոր պաշտամանց տեղիք կը զըտ-
նուէին Եկեղեցայ գաւառին մէջ, որ ժամա-
նակաւ Սարուք բնակած Կատաւոնիա նա-
հանգին կը պատկանէր, եւ Աշտիշատու մէջ,
որ նոյնպէս ամսրական ծագումն ունեցող
Տարօն — Տուրուբերան գաւառին կը վերա-
բերէր։ Հաւանականաբար դարձեալ կը պաշ-

տուէր նա թագաւորութեան նախկին մայրա-
քաղաքին՝ Արտաշատու մէջ. եւ այս բանս
անտի յայտնի է՝ որ դիցունոյն միւս երեք
գլխաւոր պաշտպան եւ խնամակալ չաստուած-
ներուն հետ միասին կը պաշտուէր, որպէս
թէ՝ Արամազդ, Անահիտ եւ Վահագն՝ Հայոց
հասարակաց քերափք (penates publici)
լինէին, ինչպէս որ կը կարգանք Տրդատ
թագաւորին հրովարտական մէջ ։

Շատ հին վկայութիւններ կան, որովք
կարող ենք ցուցնել՝ թէ Անահայ պաշտօնն
վաղ ժամանակներէ ի վեր գոյութիւն ունէր
Հայաստանի մէջ ։ Կիկերոն կը պատմէ, թէ
երբ Լուկուլլոս Հայոց աշխարհը մտաւ՝ ա-
հագին կրօնական յուզում մի ծագեցաւ տե-
ղացի ժողովրդոց մէջ. « Շատ ժողովուրդներ
մեր զօրաւարին դէմ գրգռուեցան. որովհե-
տեւ սարսափեցան այն ազգերն, զորս երբեք
հռովմայեցի ժողովուրդն չէ ուզած ոչ գրգռել
ի պատերազմ եւ ոչ թշնամանել. սակայն
ուրիշ ծանր եւ ահագին կասկած մի տրեւ
էր այն բարբարոս ազգաց սրտին մէջ, իբր
թէ մեր զօրքերն իրենց սահմանները մտեր
էին՝ իրենց ամենածոխ եւ մեծասպաս պաշ-
տամարք յարգուած մեհենան կողպտելու
համար » ։ Այս ճոխ եւ բոլոր շուրջակայ
ազգերէ մեծարուած մեհենան՝ կը համարի
Մոսէն պարսիկ Նանէայի կամ Արտեմիոի
մեհենանը յԵլիմայի, որ « բոլոր Եփրատեան
նահանգին մէջ ամենածոխ եւ ամենէն աւելի
հանդիսիք հռչակուածն էր » ։ Սակայն Ե-
լիմայիսի մեհենին գանձն, — որ կը կար-
ծուի 10000 տաղանդ, — արդէն շատ
յոռաջ Պարթեւներէն կողոպտուեր էր², Պէտք

1. Lagarde, ges. Abh. S. 292. « Որմիգդ ա-
նանն կը պատկանի քրիստոնէայ Հայաստանը
կրօնաւոր Սասանեանց » ։

2. Spiegel: Eräniische Alterthumskunde II,
S. 56 ff. E. Meyer, Gesch. d. Alterthums, I
§ 450. Roschers Lexikon d. gr. u. r. Mythol.
Sp. 332.

1. Կիկերոն, *Թագաւոր իշխանութեան Պոմ-
պէի*. « Plures etiam gentes contra imperato-
rem nostrum concitatae sunt; erat enim metus
iniecitus iis nationibus, quas nunquam populus
romanus neque laceessendas bello, neque temp-
tandas putavit. Erat etiam alia gravis et ve-
hemens opinio, quae per animas gentium bar-
bararum pervaserat, fani locupletissimi et re-
ligiosisimi diripiendi causa in eas oras nos-
trum exercitum esse adductum ».

2. Mommsen, R. G. III⁷ S. 72.

3. Սարաբոն ժՁ, էջ 744. Կը պատմէ թէ
այդ պատահեցաւ ճիշդ այն արշաւանաց ժա-

է նկատել զարձեալ այն աշխարհագրական ամենամեծ հեռաւորութիւնը, որով կարելի չէ ուրիշ ո՛ր եւ է շօշալկան մեհենին հետ շփութիւլ զայն: Շատ աւելի հաւանական է, ըստ իս, թէ պէտք է այնու հասկնալ Երիզայի մէջ գտնուած Անահայ մեհենը. ինչպէս որ սակաւ ժամանակ յետոյ, սոյն Ելիզեայց գաւառին մեհենան կողոպտուեցաւ հռովմայեցի ասպատակներէ: Պլինիոս կը պատմէ, թէ Անտոնիոսի Պարթեւաց դէմ ըրած պատերազմին միջոց, հռովմայեցի զինուորը նոյն մեհենին սուկ արձանը փլերցին եւ հալեցուցին: Պատմին այնպիսի կերպով կը խօսի զիցունայն վերայ, որ զիւրաւ կրնանք գուշակել թէ իւր յիշած մեհենան նոյն է՝ զոր Ելիզեայն կը կոչէ « *fanum locupletissimum et religiosissimum* »: Պլինիոս (Բն. պատմ. ԼԳ, ԻԴ) կը պատմէ՝. « Կ'ըսուի թէ՝ նախ քան ամէն տեղ, համակ սուկ արձան եւ ոչ թէ դատարկ, որոյիս ճնաւ պղնձէ շինուած չէր քան զայն յոսալ՝ զոր եւ բոլորաւ ձող (holosphyraton — δλοσφύρατος) կոչեն, գրուեցաւ Անահայ մեհենին մէջ, (եւ նշաւակեցինք արդէն այդ անունը՝ թէ ո՛ր կը գտնուի), որ եղան կողմերու ժողովորդոց ամեւաեւառիշխական դիցունին էր: Անտոնիոսի ընդդէմ Պարթեւաց մղած պատերազմներուն միջոց կողոպտուեցաւ նա, եւ կը պատմուի Բոնոնիացի հին զօրականի կամ ատենակալի մի խօսքն՝ որ հիւրընկալք եւ յընթրիս կոչեր էր ըզմեծն Ալեքսանոս. որուն երբ հարցուեցաւ՝ թէ

իրաւ էր արդեօք, թէ նա՞ որ քան զամենն յառաջ սկսեր էր կողոպտել զիցունայն արձանը՝ իսկոյն մեներ է, կուրցած եւ ան, դամաւոյժ եղած. պատասխաներ է նա, թէ նոյն իսկ Ալեքսանոս նորա (զիցունայն արձանին) սրունքով կ'ընէր այն խնայքը*, եւ ինքն էր այն կողոպտող զինուորն, եւ իւր բոլոր ինչքը եւ հարստութիւնը այն յափշտակութեամբ ունեցեր էր »: Այդ հանգամանքն՝ որով զիցունայն կարծուած դատաւճռոյն կամ տուած պատուհասին զրոյցն ծագեր է եւ մինչեւ Հռովմայ մէջ արձագանգ գտեր է, կը ցուցնէ թէ ո՛րքան մեծ հռչակ եւ յարգութիւն ունէր նոյն տեղոյ Անահայն: Իսկ թէ ո՛ր կը գտնուէր այն, Պլինիոս (Ե. 83) կ'ակնարկէ մեզ բուն տեղը յաջորդ խօսքերով. « Կը հոսի (Եփրատ) նախ ի Դեքոն (Derzenen), յետոյ յԱնահայական (Երկիրն)՝ բաժնելով ի կապարովիկոյ Հայաստանի գաւառները¹ »: Այս խօսքերով յայտնապէս կը ցուցնէ՝ թէ Անահայական ըսելով կ'իմանալք Ելիզեայց գաւառը, ինչպէս կը կոչէ զայն նաեւ Կասսիոս Դիոն², « *ἡ Ἀναττης χώρα* »: Այսպէս նաեւ Սարաբոն, որ շատ հմուտ էր փղեր Ասիոյ իրերուն, կը յիշատակէ Ելիզեայց գաւառին մեհենան՝ իբր կեղրոն Անահայ պաշտամանը. սակայն պաշտաման հետ կապուած նուիրական սպասուորաց կարգն եւ ազնուականներու դատերաց պղծութիւնք կը ցուցնեն յայտնապէս՝ թէ օտար տարերք, որք ամենեւին իրանեան չէին, խառնուէր էին Հայաստանի մէջ Անահայ պաշտաման հետ: Սարաբոն (ԺԱ, 532) կ'ըսէ. « Պարսից բոլոր սրբութիւնները թէ՛ Մարք եւ թէ Հայք կը պատուեն. բայց ի վեր քան զամենայն Հայք կը պատուեն Անահայը, որուն ուրիշ տեղեր եւս տաճարներ

մանակ. յորում Արշակ Միհրդատ Ա (Ջ 138) նուաճեց Ելիմացւոց թագաւորը: Յուստին. ԽԱ. 2, 8. Gutschmid: Geschichte Irans, S. 53.

1. Plin. N. H. XXXIII, 82: Aurea statua prima omnium, nulla iustitate et antequam ex ære aliqua illo modo fieret, quam vocant holosphyraton, in templo Anætidis posita dicitur, quo situ terrarum nomen hoc signavimus, numine gentibus illis sacratissimo. Direpta ea est Antonii Parthieis rebus, scitumque narratur veteranorum unius Bononiæ hospitali divi Augusti cœna, cum interrogaretur, essetne verum eum, qui primus violasset id numen, oculis membrisque captum exspirasse? Respondit enim tum maxime Augustum e orure ejus cœnare, æque illum esse, totumque sibi censum ex ea rapina.

* Այսինքն է, թէ սուկ արձանը կոտորելով՝ Սորա սրունքն մոյժ զիմուորին միմակեր էր, եւ այն դրամով էր ի պատիւ Ալեքսանոսի ըրած խնայքն օտարքը:

1. Plinius V. 83. Fluit (sc. Euphrates) Derzenen primum, mox Anæticam, Armeniæ regiones a Cappadocia excludens.

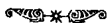
2. Cassius Dio, 36, 48: τῆν Ἀναττιν χώραν τῆς τε Ἀρμενίας οὐδαν καὶ θεῶν τιμὴν ἐπανόμην ἀνακαίμενην. 53.

կանգնեցին, եւ մանաւանդ Եփեղեաց (նա-
հանգիրն) մէջ: Այն տեղ ապաստարս եւ ա-
ղանայայ կը նստին անոր. եւ այս զար-
մանայի չէ, այլ եւ նոյն ազգին ազնուականք
անոր կ'ընծայեն իրենց կոյս զատերբը, որոնք
ըստ օրինի (սովորութեան) շատ ժամանակ
պղծութեան տալով իրենք գիրենք պիցուհ-
ւոյն մօտ (մեհենիկ մէջ)*, յետոյ կ'ամուս-
նանան, եւ այնպիսեաց հետ կենակցելը ոչ
ոք անարժան բան կը համարի¹ :

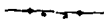
Շարայարեւի

* Մտարորմի տուած այդ տեղեկութիւնը բանա-
ւերմբերէմ ոմամք իբր ստոյգ կ'ընդունին, որ ըստ
իմքեան մտաց հակառակ չերեւիր, եթէ Սկատեմք
որ հեթանոսութեան ժամանակ ամենեւին զա-
ղափար չի կայր այն բարձր եւ վսեմ կուտութեան
եւ զգաստութեան, զոր քրիստոնէութիւնը վարդա-
պետաց մարդկութեան: Իսկ այլք, Ազաթմագեղոսի
մէջ սոյն հիշուածոյս մասին տուած վկայութեան
փրկալ հաստատուած, ուր կը կոչուի մա շ մայր
սամիկայն զգաստութեանց, քարերար ամենայն
մարդկան իւր եւ այլն, բաց ի բաց կը միտեն Մտար-
որմի վկայութիւնը, ինչպէս էմին իւր վերոյիշեալ
զրուիթեան մէջ (էջ 12). « Եթէ այդպիսի ամիմանստ
սովորութիւն մի լինէր հեթանոս հայոց մէջ, կ'ըսէ,
անպատեան հայ քրիստոնեայ մատնագիրք պիտի
չիշատակէին զայն մողկանք, որպէս զի անիւն եւս
խորշիւ ընէին նորապարծ հաւատացեցող» հեթանոս
կրօնի յաստատմանը եւ պաշտամունքը»: Պր-
պիզդիի յայտարարէմ եւս կարելի է հետեւցունիլ, թէ
անիւն հաւանական է վերջին կարծիքս քանի որ
ստոյգ է՝ եւ չայք իրանեանմերէմ առեր հմ Ա-
մահոյս պաշտամունքը. եւ որովհետեւ այդպիսի
սովորութիւն չի կայրիմ ընցա մէջ՝ ապա ուրիմ
կարելի է ըսել թէ Մտարորմի խօսքը պարզ են-
թաղարութիւն մ'է արւամց հաստատուիմ հիման:

4. Strabo, XI, 532 C: "Απάντα μὲν οὐν τὰ τῶν
Περσῶν ἱερὰ καὶ Μῆθροι καὶ Ἀρμένιοι τετιμῆσθαι, τὰ
δὲ τῆς Ἀγαυοῦ διαφερόντως Ἀρμένιοι, ἐν τῇ Ἀλ-
λοῦς Ἱεροσάμειοι τόποις, καὶ δὴ καὶ ἐν Ἀκισιατῆν.
ἀνατιθέσθαι δ'ἐνταῦθα δοῦλους καὶ δοῦλῶς. καὶ τοῦτο
μὲν οὐ θαυμαστόν, ἀλλὰ καὶ θαυατέρως οἱ ἐπιφανέ-
σται τοῦ ἐθνικοῦ ἀνισοῦ: παρθένους, αἷς νόμος ἐστὶ
καταπορευθεῖσας πολλὸν χρόνον παρὰ τῆς θῆρας
μετὰ ταῦτα ἰδύσθαι: πρὸς γάμον, οὐκ ἀπαξιούντος τῆς τοιαύ-
της συνουσίας οὐδενός.



ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԻ



ԲՆԱԶԱՆԻՒՄ ԵՐԱՊԵՐԻ ՄԱՐԱՆՈՅ ՅԿ ԹՈՒՆՅԻ ՄԵՋ
ԱՐԺ. ՅՈՎԸ ԶԵՆ. ՄԱՐԵԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԾ Ե յՋ-
ՀՈՒՆԻՄԻ, յԱՐԵԱԾ ԳՈՅԿ ԿԱՆ ՄԱՅ ԲԱԶՄԱՎՈՒԹՅԻ
« Հայկական տպագրութեան պատմութեան »

մէջ մուտ գտած երեք սխալներ: Պարտք կը
համարենք մեր շնորհակալութիւնն յայտնել
իւր ամենազնիւ ձեռնարկութեան համար, եւ
իմացենէ՛ որ այն սխալներէն երկուքն ստուգու-
վրիպած էին ուշադրութենէ. իսկ երրորդը տը-
պագրի սխալ էր, որպէս նիւթին առանձին
տպագրութեան մէջ արդէն սրբազգած էինք:

Արժ. հօր յօդուածին երկրորդ մասն կը բա-
վանալէր ուրիշ դիտողութիւն մի: Խօսելով
մեր ազգի մէջ եղած զանազան դաւանութեանց
սրուած յորժրմանց վերայ, սխալ կը գտնէ
երկիւծանակներ փոխանակ հայի. բայց ոչ նոյն-
պէս եւ հռովմեականք հայ կաթողիկէ Ժողովրդ-
դեան համար:

Դերուի մեզ առ այս յիշեցնել, թէ երկիւծ-
նական կոչումն՝ զէթ որպէս յայտնի է մեզ՝
սրուած է այս դիտմամբ, զի սրովհետեւ հայն
ազգի եւ արեան անունն է, չէ ուղղուած զայն
սեպհականուած տեսնել ազգին առանձին մի
մասին դաւանութեան: Հայ անունը կար, մինչ
դեռ չկար ոչ քրիստոնէութիւն՝ եւ ոչ եկեղեցի.
եկեղեցին սկսաւ Հրէաստանէ եւ սեպհականու-
թիւն դարձաւ անխորի մա՛նն ազգաց. որով
հայ եկեղեցի, յոյն եկեղեցի եւ այլն արմատա-
նորէն սխալ բացատրուիլներ են: Մեծք չենք
հաւանիւր եւ ոչ երկիւծնական կամ հռովմեա-
կան կոչման: Ստոյգ է՝ թէ առաջելոց օրերէն
սկսեալ՝ սովորութիւն է եղած քաղաքի կամ
ազգի անուամբ կոչել « եկեղեցի կորնթալաց, թե-
սալոնիկեցաց » եւ այլն (թղթ. առաք. Բ). բայց
այդու կ'իմանային հաւատացելոց ի կորնթոս
կամ ի թեսալոնիկէ բնակող մասն, եւ ոչ թէ
այլ քրիստոնէայիւնք զատ դաւանութիւն ու-
նեցող Ժողովուրդ մի: Նոյն իմաստի գործա-
ծուած է եւ հայ կամ հայաստանեայց եկեղեցի.
այնպէս՝ որ դեռ ծր քարուն Ենորհայրն, Գր.
Տղայ եւ այլք այդ կոչումն գործածելու ժամա-
նակ չէին մոռանար զրեւ եւ զուրէ՛ « մի տէր,
մի հաւատ », զոր ուրիշ անգամ ցուցած ենք
Բազմավոյի մէջ: Նոյնպէս հռովմեականք կամ
երկիւծնականք տեղային մասնակի կոչումներ
են, եւ չեն կրնար նոյն դաւանութեան հետեւող
ամէն Ժողովուրդց պատմա՛հիւ: Փոխանակ հռով-
մեականի՝ մեզ համար կայ հայ-կաթողիկէ կո-
չումն՝ որ իւր իմաստի հետի չէ քրիստոնէայի.
իսկ ինչ գործածել փոխանակ երկիւծնականի՝
եթէ հայն անյարմար է: — Մեզ եւ առ հասարակ
ամէն արդարախօս քրիստոնէի փափաքելի շա-
ւիղն է այդպիսի յորժրմանց հարկը վերցնել:
Յայտնի է թէ պաշտօնեան կամ ասպրդտեան
կոչումները ճնշած են քրիստոնէական սուրբ սի-
րոյ նստագրութենէն. փոխանակ այդ նստագրու-
թիւնը մերկացնող անունաց ստուգաբանու-
թեանց եւ քննութեանց, խօսինք զրեւք եւ գոր-
ծենք իսպառ ջնջել զանոնք: Զայս կը մաղթենք
մեր սիրելի եղբայր:

